

Felaketler Çağında Diyalektik (Diyalektik İdealizm ile Diyalektik Materyalizmin Bir Eleştirisi: Diyalektik Doğalcılık) Dialectic in the Age of Disasters (A Critique of Dialectical Idealism and Dialectical Materialism: Dialectical Naturalism)

Mehmet Ali Adıyaman 

Özet

Bu çalışmanın konusu diyalektiktir. Bu çalışma insan-doğa ilişkisinin geldiği olumsuz boyutun veya insanın doğaya ilişkin tahakkümcü tutumunun bir sonucu olan ekolojik krizin aşılmasının ancak diyalektik bir kavrayışla mümkün olduğunu ileri sürmektedir. Bu bağlamda bu çalışma ilkin Hegel ile Marx-Engels'in diyalektik yaklaşımlarını –yani diyalektik idealizmle diyalektik materyalizmi- ele almakta. Ardından ise bu iki yaklaşımın hem geleniği hem de eleştirisi üzerinden hareket eden Murray Bookchin'in geliştirip ileri sürdüğü diyalektik doğalcılığa odaklanmaktadır. Kısacası bu çalışma, Hegel ve Marx-Engels'in diyalektik yaklaşımları üzerinden geliştirilen di-

Abstract

The subject of this study is dialectics. This study argues that overcoming the ecological crisis, which results from the negative dimension of the human-nature relationship or the dominating attitude of humans towards nature, is only possible with a dialectical understanding. In this context, this study first deals with the dialectical approaches of Hegel and Marx-Engels – that is dialectical idealism and dialectical materialism. Then, it focuses on the dialectical naturalism developed and put forward by Murray Bookchin, acting on both the tradition and the criticism of these approaches. In short, this study argues that dialectical naturalism, developed over the dialectical approaches

yalektik doğalcılığın, çağımızın gereklerine uygun bir ekolojik diyalektik yaklaşım olduğunu savunmaktadır. Ve bu çalışma, özellikle ekolojik felaketlerin yaşanıldığı ve yakın gelecekte daha büyük felaketlerin yaşanılacağı öngörüldüğü bir zamanda, söz konusu edilen diyalektik doğalcılığın, sadece ekolojik felaketler karşısında değil, aynı zamanda çağımızın temel sorunları karşısında da yön bulmamıza yardımcı olacak bir olanak olduğuna vurgu yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Diyalektik İdealizm, Diyalektik Materyalizm, Diyalektik Doğalcılık, G. W. F. Hegel, Karl Marx, Friedrich Engels, Murray Bookchin

of Hegel and Marx-Engels, is an ecological dialectical approach that is suitable for the requirements of our age. And this study emphasises that, especially at a time when ecological disasters are experienced and more significant disasters are foreseen in the near future, the mentioned dialectical naturalism is an opportunity that will help us find direction not only against ecological disasters but also against the fundamental problems of our age.

Keywords: Dialectical Idealism, Dialectical Materialism, Dialectical Naturalism, G. W. F. Hegel, Karl Marx, Friedrich Engels, Murray Bookchin

Giriş

Ekolojik kriz başta olmak üzere savaş, göç, yoksulluk, şiddet, nefret, yabancılaşma, yalnızlık, amaçsızlık, depresyon gibi birbirinden farklı ama birbirini de etkileyen bazı güncel sorunlar, hem günümüzün hem de yakın geleceğin temel sorunları olarak öne çıkmaktadır. Özellikle yıkıcı etkileri her geçen gün şiddetlenerek artan ekolojik krizin, yakın gelecekte daha yıkıcı bir şekilde yaşanılacağına ilişkin *öngörüler/tespitler*¹ çeşitli kesimlerce (bilim insanları, örgütler, kuruluşlar vs.) sıkça dile getirildiği gibi, kapitalist toplumsal sistemin doğal dünyaya ilişkin mevcut yıkıcı tahakkümcü tutumunu sürdürdüğü sürece, “felaketlerin yaşanılmasının” doğal olarak kaçınılmaz olduğunu da vurgulamaktadırlar. Dolayısıyla, insanlık, bu kaçınılmaz gibi duran olgu karşısında mutlaka bir çözüm geliştirmek zorundadır. Bu nedenle toplumsal ekoloji, derin ekoloji gibi bazı ekolojist yaklaşımların da ifade ettiği üzere insanlık, radikal bir çerçeveden önce kendi varlığını, pratiklerini ve bu pratiklerinin dayandığı yıkıcı *hakimiyet epistemolojilerini*² –buna teorileri de diyebiliriz- ve bu teorileri işlevsel hale getiren *indirgemeci akıl yürütme biçimlerini (düşünme biçimlerini)*³ gözden geçirmeli. Buradan hareketle bütüncül bir eksende kendisini, toplumu, doğayı yeniden tanımlamalı ve yeni bir ekolojik epistemoloji inşa edip ardından bu epistemolojiye dayanan bütüncül bir insan-doğa iliş-

¹ Bu konuda Birleşmiş Milletler Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC)’nin özellikle 2018, 2019 ve 2021 yıllarında yayınladığı kapsamlı özel raporlara bakılabilir. Bkz: www.ipcc.ch

² Hakimiyet epistemolojileri, genel anlamda, insanın antagonistik bir çerçevede doğa üzerinde tahakküm kurma düşüncesi veya zihniyeti olarak anlaşılmaktadır. Bu zihniyet vahşi doğanın alt edilmesi veya dizginlenmesi gerektiği fikri üzerine kurulmuştur. Özellikle bu düşünce son iki yüz yılda gelişen tekniklerle birlikte iyice egemen olmuş, doğa üzerinde çalışılan bir nesne, hunharca kullanılan bir kaynak konumuna indirgenmiştir. Ekolojik sorunların baş göstermesiyle birlikte bu düşünce sorgulanmaya başlanılmıştır.

³ İndirgemeci mantıktan kast edilen şey, bütünü (doğayı), değişmez, sabit, parçalara veya kesitlere indirgeyen, tümdengelim, tümevarım ve analogi gibi geleneksel akıl yürütmelerdir. Bu akıl yürütmeler genelde özdeşlik yasasına -A’nın sadece A’ya eşit olduğunu kabul eden yasaya- dayanarak formel mantığın esaslarını oluştururlar. Bookchin, bu akıl biçimlerine aynı zamanda araçsal akıl veya uzlaşım sal akıl demektedir (Bookchin, 1996, s. 25-26).

kisi geliştirmelidir. Daha doğrusu felsefi bir anlamda yeni bir doğa felsefesi ve yeni bütüncül, ekolojik bir mantık (düşünme biçimi) kurmalıdır. İşte bu ihtiyaçtan hasıl olsa gerek ta 1950'lerden itibaren bu konuda fikir beyan eden ilk düşünürlerden birisi şüphesiz Amerikalı düşünür Murray Bookchin (1921-2006)'dir. Tarihsel bir bakış açısıyla hareket eden Bookchin, çağımızın güncel sorunlarının bizatihi toplumsal gelişmenin içinden çıkan bir sonuç olduğunu, öyle ki, anti-ekolojik olan bu toplumun, organik evrimin getirdiklerini tam anlamıyla mahvettiğini ileri sürerek bu bağlamda toplumun doğayla ilişkisini ele aldı. İnsanın, doğal evrimi destekleyebileceğini, canlandırabileceğini iddia eden araştıran, adını da *toplumsal ekoloji* koyduğu kapsamlı bir yaklaşım ileri sürdü (Bookchin, 2013, s.41 ve 48; Bookchin, 1996a, s.40). Bookchin, insana, doğaya, topluma, evrime, tarihe, ekonomiye, siyasete, tekniğe, etiğe ve daha birçok konuya ilişkin kapsamlı olan bu yaklaşımının felsefesine ise kısaca *diyalektik doğalcılık* adını verdi. Daha doğrusu bu yaklaşımın etik boyutunun (*tamamlayıcılık etiğinin*⁴) dayandığı felsefi temelin adını "*diyalektik doğalcılık*" olarak koydu. Diyalektik doğalcılığın aynı zamanda hem bir *organik doğa felsefesi* hem de bir *ekolojik düşünme biçimi* olduğunu da vurguladı. Bu felsefesini geliştirirken kendisini açıkça ta Aristoteles'e kadar uzanan *Batı'nın organizmacı felsefe*⁵ *gelenek*inin geniş yelpazesi içerisine yerleştirerek (Morris, 2019, s.295) özellikle *doğalcılıktan (natüralizm)*⁶ ve *diyalektik gelenekten* –daha çok

⁴ Bu etiğe ilişkin detaylı bilgi için bakınız: (Bookchin. 1994; Bookchin, 1996; Adıyaman, 2020, s.221-248)

⁵ Organizmacı felsefe, canlılığı ve hayati olayları, metafizik kavramlardan uzak bir tarzda, sadece maddeye, yani organik olaylara ve kavramlara başvurarak izah etmeye çalışır. Bütünü, kendisini oluşturan parçalardan farklı olarak ele alan bu görüşe göre, yaşam ya da canlılık, organizmanın düzeninden veya sisteminden meydana gelir. Aynı zamanda mekanizme ve dirimselciliğe karşı bir görüş olan organizmacı felsefe, daha çok çalışmalarının merkezine canlı nesnelere ve organizmaları alan Antik Yunan filozoflarından birisi olan Aristoteles'in görüşlerine dayandırılır. (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Cevizci, 2005, s.1272-1273).

⁶ Doğalcılık, bilinebilen tüm evrenin, doğal nesnelere oluştuğunu, her doğal nesnenin, mekan ve zaman içinde, doğal nedenlerin sonucu olarak var olduğunu koşulsuz bir şekilde doğrudan kabul ederken, evrenin, doğal nesnelere ek olarak, doğal olmayan bir nesne türü de içerebileceğini fakat doğal nesnelere gözlemlenebilir davranışları üzerinde doğrudan

Hegel'in diyalektik idealizmi ile Marx'ın diyalektik materyalizmden- esinlenerek ve bunların eksikliklerinden veya zaaflarından hareketle eleştirel bir biçimde, sözünü ettiğimiz, üçüncü bir ekolojik diyalektik yaklaşımı türetti. Bana göre, bu türettiği diyalektik yaklaşım, sadece ekolojik krizin aşılması noktasında değil, neredeyse tüm güncel sorunlarımız noktasında da bütüncül, gerçekçi, ekolojik bir temel sunabilir. Aynı zamanda hem bir ekolojik düşünme biçimi olarak hem de tahakküm düşüncesine ve indirgemeci mantıklara karşı bütüncül bir doğa felsefesi olarak gelecek açısından insan-doğa ilişkisine dair güçlü bir felsefi temel de sağlayabilir. Çünkü hem formel mantık olarak bilinen ve özdeşlik yasasına dayanan tümdengelsel, tümevarımsal gibi bütünü parçalar halinde ele alan indirgemeci akıl yürütmelerden, hem de diyalektik idealizmden ve diyalektik materyalizmden farklı olarak, *anlamı, amacı, değeri, evrimsel gelişimi, farklılaşmayı, bütünselliği, duyarlılığı* hesaba katan bütüncül organik bir düşünme biçimidir. Bu düşünme biçiminde varlığın varlığı gelişim, süreklilik, anlam, değer ve bir potansiyel bütünsellik içerisinde kavranır. Dolayısıyla varlık (bütünü/içeriği) parçalara, kesitlere veya belirsiz metafiziksel soyut sezgilere indirgenmeden bir bütünsel, evrimsel gelişim içerisinde ele alınır. Hatta evrimsel gelişimde insanın doğrudan kendini de dahil ettiği veya kendi gelişimini doğrudan belirlediği bir unsur olarak, içkin bir düzlemde, bir kavrayışa varmayı önerir. Kanaatimce bu kavrayış insan-doğa ilişkisinin yönünü tayin ederek bütünün selametini sağlayacak bir epistemolojik zemin ve bu epistemolojik ze-

etkisi olmadıkça, doğal olmayan nesnelerin varoluşunu kabul etmememiz gerektiğini ileri sürer. Materyalizmle özdeş veya akraba bir görüş olarak bir ucu akılcılıkta ve bir ucu da pozitivizmde olan doğalcılık, gerçekliğin, doğayla sınırlı olduğunu, “doğaüstü” hiçbir şey içermediğini ve “insan ruhu” dahil gerçekliğin tüm alanlarının araştırılması için bilimsel yöntemin –özellikle de aklın- kullanılması gerektiğini savunur. Literatürde Metafizik (ontolojik) doğalcılık ve Metodolojik doğalcılık olmak üzere iki tür doğalcılık öne çıkmaktadır. Metafizik (Ontolojik) doğalcılığa göre gerçeklik, tüm yönleriyle fiziksel varlıklardan oluşmaktadır, bu nedenle “doğaüstü” metafiziksel varlıklar yoktur. Hatta zihin, bilinç bile fiziksel varlıkların bir tezahürüdür. Metodik doğalcılık ise, gerçekliği araştırma yollarıyla ilgilenir ve bilimsel yöntemi genel bir otorite olarak öne çıkarır. Bunlara göre felsefe ve bilim esasen aynı işle meşguldür, benzer amaçlara ulaşmak ister ve benzer yöntemleri kullanırlar. Bookchin'in diyalektik doğalcılığı, bu anlamda hem ontolojik hem de metodolojik bir doğalcılıktır. (Cevizci, 2005, s.527; Papineau, 2020).

mini işlevsel hale getiren organik ya da ekolojik bir düşünme biçimidir. İşte bu çalışmada, bu kavrayış veya bu düşünme biçimi ele alınmaktadır. Fakat bu çalışmada, bu kavrayışın temel farkları ve öneminin anlaşılabilmesi açısından öncelikle bu kavrayışın esinlendiği diyalektik geleneğe daha çok Hegel ile Marx-Engels'in diyalektik yaklaşımlarına değinilmektedir. Başka bir deyişle Hegel'in diyalektik idealizmi ile Marx-Engels'in diyalektik materyalizmi ele alındıktan sonra Bookchin'in diyalektik doğalcılığı ele alınmaktadır. Çünkü bu çalışmanın da göstereceği üzere diyalektik doğalcılık, geniş esin kaynağına karşın sanki daha çok Hegel'in diyalektik idealizm ile Marx-Engels'in diyalektik materyalizminin eleştirisi üzerinden geliştirilmiş veya sentezlenmiş bir ekolojik diyalektiktir.

Hegel'in Diyalektik İdealizmi

Yunanca tartışma sanatı anlamına gelen diyalektik, genelde bir akıl yürütme olarak karşıtların birliği ve savaşımı yasası, yani bir düşüncenin ve gerçekliğin bir tezle antitezden, söz konusu iki karşıtın bir sentezine varmak suretiyle gelişmesini gösteren varlık ve düşünce yasası olarak bilinir (Cevizci, 2005, s.509). Diyalektik genelde bu şekilde tanımlansa da çoğu filozof farklı şekilde tanımlamıştır. Örneğin diyalektik düşüncenin ilk temsilcisi sayılan Herakleitos'a göre var olan her şeyin kendi karşıtına dönüştüğü değişme sürecini, karşıtların birliğini ve bunu ifade eden çelişki mantığını ifade eder. Sokrates'e göre gerçek bilgiye ulaşmak için, soru-cevap yoluyla tartışma tekniğine veya soru cevapla çürütme yöntemine karşılık gelir. Diyalektiği en yüksek felsefi yöntem olarak sanatların en üstünü şeklinde kabul eden Platon'a göre hipotezlerden yola çıkarak doğru yolu bulmaktır ve var olan her şeyin değişmez özünü aramaktır. Aristoteles'e göre de kesin ve zorunlu sonuçlara götürmeyen –ki bu nedenle de bilimin yöntemi olamayan- bir olasılık mantığıdır. Modern Felsefe de diyalektiği ilk defa kullanan Kant'da ise, deneyimin sınırlarının ötesine giden transendental (aşkın) yargıların yanlışını ya da çelişkilerini gösteren mantık türü anlamına gelir (Cevizci, 2005, s.510). Diyalektiği, düşünmenin gelişmesinin formu olarak gören Fichte'ye karşın Schelling, diyalektiği dışa aktara-

rak doğa sürecinin gelişmesinin formu olarak görmüştür. Tüm bunlardan hareketle günümüzün bilindik anlamıyla -tez, antitez ve sentez şeklinde bir akıl yürütme olarak- zirveye ulaştıran kişi ise Hegel olmuştur. Dolayısıyla diyalektik felsefe tarihi boyunca birçok kişi tarafından çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Diyalektik her ne kadar çeşitli anlamlarda kullanılmış olsa da Selahattin Hilav'a göre genelde şu dört anlamı edinmiştir: 1. Başlangıçta (Antik Yunan'da) diyalog (karşılıklı konuşma) ve tartışma sanatı olarak. 2. Belli bir akıl yürütme ve düşünme biçimi olarak. 3. Orta çağda "Formel mantık" olarak. 4. Hem düşüncede hem de varlıkta, değişimin, oluşun ve ilerleyişin çelişmeyle ortaya çıktığı düşüncesi; evrenin temel yasası ve varlıkların incelenme yöntemi olarak. Ona göre "bunların ilk üçünde, özneye ve düşünceye ilişkin bir şey dile getiriliyor. Dördüncü de ise diyalektik, hem özne ve düşünceye, hem de varlığa ilişkin bir yasa ve yöntem olarak ele alınıyor" (Hilav, 2019, s.73). Ve özellikle diyalektiğe bu dördüncü kapsamlı anlamını kazandıran kişi genel olarak Hegel olduğu söylenebilir. Çünkü doğanın, tarihin, devletin ve kültürün gelişme biçiminin diyalektik bir biçimde olduğunu gösteren Hegel'e göre diyalektik, hem bir düşünme yöntemi olduğu gibi hem de düşüncenin kendisi, doğanın ve maddenin de ilkesi ve yaşamıdır. (akt:Hilav, 2020, s.159). Değinildiği üzere Hegel'de, "[diyalektik] saf idenin bilimidir ya da düşüncenin düşüncesidir. İde ise salt biçimsel olan düşünce olmayıp, kendi yasaları ve belirlenimlerini – kendine verdiği ve kendinde bulduğu belirlenimleri- bir tüm halinde gene kendisi geliştiren düşüncedir" (Hegel, 2011, s.91-92).

Bir şeyi akılsal olarak incelemek demek, nesneye dışarıdan bir akıl (sebep) getirmek ve böylelikle onu işleyip dönüşüme uğratmak demek değildir. Nesne kendi kendine akılsaldır. Burada, kendini gerçekliğe çıkarıp edimselleştiren ve var olan dünya olarak doğuran şey, özgürlüğü içindeki Tindir, öz-bilincine varmış aklın doruğudur. Bilimin görevi, nesnedeki içkin aklın bu kendine özgü çalışmasını bilince ulaştırmaktan ibarettir. (Hegel, 2011, s.86)

Yukarıdaki ifadeden de anlaşılacağı üzere Hegel, nesnenin zihinden veya bilinçten bağımsız olmadığını düşünmekte ve ona göre nesneyi doğu-

ran şeyin de aslında öz-bilince varmış akıl (tin) olduğunu ileri sürmektedir. Başka bir deyişle, ona göre her şey bilinç (akıl, ide, zihin, düşünce vs.) tarafından belirlenmektedir veya her şey idenin bir ürünüdür. Hegel'e göre diyalektik, işte, düşüncenin bu belirlenimlerinin iç olumsuzluğundan başka bir şey değildir. Ve ona göre diyalektik, varlığın öz-güçsel (otodinamik) ruhu, doğal ve tinsel her türlü yaşamın ilkesidir (Hegel, 2011, s.90). Başka bir deyişle Hegel'de diyalektik, evrensel bir yöntem olarak hem düşünmenin, hem de –yalnız doğanın değil- bütün varlığın gelişme biçimidir (Gökberk, 2011, s.388). Fakat düşünce, diyalektik olarak ilerlediğinde, en basit, en soyut ve içerik bakımından en boş olan kavramlardan daha kompleks, daha somut ve daha zengin kavramlara doğru gelişir. Hegel'in diyalektik yöntem adını verdiği bu yönteme göre, biz işe önce soyut ve tümel bir kavramla başlarız (tez); bu kavram bir çelişkiye yol açar (anti-tez); birbirlerine çelişik olan bu iki fikir, ilk iki kavramın bir birliğini ifade eden üçüncü bir kavramda uzlaştırılır (sentez). Yeni kavram da yeni bir takım problem ve çelişkilere yol açar, öyle ki bunların da başka kavramlarda çözümlenmesi gerekir. Diyalektik süreç, bundan dolayı kendisinde tüm karşıtlıkların hem barındığı ve hem de çözüldüğü, nihai ve en yüksek kavrama ulaşıncaya kadar sürer. Onun deyimiyle, "...bütün tikellikler sonunda tümel kavramına dönerler" (Hegel, 2011, s.87). Çünkü Hegel'e göre düşünmeye başlar başlamaz, hemen başlangıçta diyalektik ile karşılaşmaktayız ve tüm düşünme boyunca gittiğimiz yol hep diyalektiktir. Ve bu yolda bütün kavramlarımız da –ki ona göre felsefe kavramsal bilgidir- diyalektik bir hareket ile birbirinden türerler (Gökberk, 2011, s.388). Çünkü Hegel'e göre kavramın kendi içinde taşıdığı olumsuzluk, kavramın kendini ileri atmasını sağlamak ve bu durum diyalektik olanı meydana getirmektedir (Hegel, 2011, s.90). Nitekim kavramın itici ilkesine, tümelin tikelleşmelerini yalnız eritip çözümlenmekle kalmayıp aynı zamanda üretmesine diyalektik adını veren Hegel, diyalektik için genel anlamda şunları söylemektedir:

Diyalektiğin düşüncenin yapısını meydana getiren bir yasa olması ve anlamlık olarak düşüncenin kendi kendini yadsıyıp kendi kendisiyle çelişmesi, mantığın temel noktalarından biridir. (...) Ben, kavramın itici ilkesine, tü-

melin tikelleşmelerini yalnız eritip çözümlenmekle kalmayıp aynı zamanda üretmesi bakımından da, diyalektik adını veriyorum. Bu diyalektik, duyguya ya da dolaysız bilince verilmiş bir nesneyi, bir ilkeyi eritip dağıtan, karıştıran, oraya buraya savuran ve sadece bunların karşıtlarını türetmekle uğraşan –Platon’da da sık sık görüldüğü üzere- olumsuz anlamda bir diyalektik değildir. Bu olumsuz diyalektik, bir tasarımın karşısına [ulaşmanın sonucu sayılabilir] (...) Ama kavramın daha üstün diyalektiği, belirlenimi yalnızca sınır ve karşıt olarak kavramakta değil, ondan, aynı zamanda olumlu içerik ve sonucu da çıkarmakta toplanır, çünkü diyalektik ancak bu sayede gelişme ve içkin ilerleyiş olur. Bu duruma göre diyalektik, öznel bir düşüncenin dış eylemi değil, dallarını ve meyvelerini organik olarak üretip çoğaltan bir içeriğin öz ruhudur. (Hegel, 2011, s.85-86)

Yukarıdan da anlaşılacağı üzere Hegel’de diyalektik, öznel bir düşüncenin dış eylemi değil, bir içeriğin (varlık, doğa, tin vs.) öz ruhudur. Çünkü Hegel’e göre, düşünce gibi varlık da diyalektik olarak gelişen bir süreçtir ve bu süreç ona göre Mutlak Tin’de (Geist) son bulmaktadır. Ve Tin, Hegel’e göre aynı zamanda “olumsuz olandır, gerek diyalektik aklın, gerek anlığın niteliğini meydana getiren şeydir” (Hegel, 2011, s.73). Bütün var olanların, bütün varlık çeşitlerinin arkasında ve temelinde bulunan bu ilkeye Hegel, yerine göre, kısaca, “ide”, “akıl”, “söz” ya da “tin” (Geist) demektedir (Gökberk, 2011, s.388).

Tüm bu karmaşıklığa rağmen aslında Hegel’de diyalektik, Hilav’a göre, dört ilke üzerine kurulmuştur: 1- Bütünsellik ilkesi, 2- Oluş ilkesi, 3- Çelişki ilkesi ve 4-Nitel değişme. Bütünsellik ilkesi, Hegel’de bütünlük yani gerçeklik (özü ne olursa olsun), organizmayı andıran karmaşık bir sistemdir ve kendi üzerine kıvrılan büyük bir gelişmeler zinciridir. Öyle ki organizmada parçalar bütüne, bütün de parçalara bağlı olduğundan herhangi bir şeyin tek başına ve içinde bulunduğu bütünden ayrı olarak ele alındığında kavranamayacağını ileri sürer. Onun için en kapsayıcı ilkedir. Ve “bu ilke aynı zamanda organiklik ilkesidir. Çünkü bu ilke, varoluşu, canlı yarılarının tümü bakımından kavramaya çalışmaktadır. Bu ilke, şeyleri, içinde buldukları bütünlerden çekip çıkararak ele alan çözümleyici (analitik) düşünceye karşıdır. Ve bu ilke ayrıca zaman üstüdür. Varoluşun bütün ku-

rucu uğraklarına, aynı anda, bakmaktadır.” (Hilav, 2020, s.162-163). Oluş (evrim) ilkesine göre, evren sürekli oluş, sonu gelmez bir devinim halindedir; her şey değişir. Hilav’ın Hegel’den aktardığına göre “Formlar her an değişikliğe uğramakta. Oluş, ne kendinde varlık ne de hiçliktir. Öyle ki tohum, kendi varlığından dışarı çıkmakta, bitki, çiçek ve meyve haline gelmekte ve sonunda yeniden tohum haline dönmektedir. Aynı biçimde, Tin de kendi varlığından dışarı çıkmakta ve tarih, devletler, halklar ve çağlar boyunca kendini gerçekleştirmekte; ve en sonunda zihnin üstün ve yeni bir formunu ortaya koymaktadır. Diyalektik bakımdan, oluş ve değişme akılla kavranabilen şeylerdir” (akt: Hilav, 2020, s.163). Çelişki ilkesine göre oluş rastgele bir şey değil, çelişkinin ortaya koyduğu bir şeydir. Her var olan, içinde gelişme yeteneği taşıdığı gibi, eş zamanda kendi olumsuzlamasını da içinde taşır. Onun için bu ilke diyalektik mantığın merkezinde yer almaktadır. Hegel’e göre formel mantığa en fazla aykırı düşen ilke budur. Çünkü herhangi bir şey, anlaşılabilir hale gelmek (kavram haline gelmek) için kendi karşıtından geçmek zorundadır. Örneğin parçayı kavramak istersek, parçayı, mantıksal olarak kendi karşıtı olan bütün içinde düşünmemiz gerekir. (Hilav, 2020, s.164). Nitel değişme ise, tarihseldir ve aynı şeyin tekrarından başka bir şeydir (Hilav, 2020, ss.159-174). İleride göreceğimiz üzere Bookchin’in de üzerinde en çok durduğu aslında bu ilkelerdir veya bu ilkeleri doğrudan esas almaktadır.

Hegel’in diyalektik yönteminin bir çığır açtığı gerçektir. Onun için Gadamer, Hegel’in diyalektik yöntemini her ne kadar Parmenides ile başlayan Greklere özgü nous-felsefesi geleneğinin içine katsa da yine de bu diyalektiğin kendine özgü olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü Hegel diyalektiğinin özellikle bir mantıksal belirlenimden bir başkasına içkin bir ilerleme olduğunu, herhangi bir hipotetik varsayımla/farazi saniyla değil, kavramların kendi hareketlerini takip ederek aşamalı bir şekilde düşüncenin içkin sonuçlarını (kendini) ortaya koymaktadır (Gadamer, 2021, s.19 ve 27). Buna karşın Hegel’in diyalektik yaklaşımına yönelik bir eleştiri getiren Marksist düşünür Henri Lefebvre ise şöyle özetlemektedir: Hegel’de Tin (Geist) ya da İde (düşünce) bizzat diyalektiğin kendisidir ve kendini neredeyse bütün

hayatın yerine koymaktadır. Öyle ki Hegel, insanın yerine bilinci ikame ettiği gibi, bütün insani gerçeklik yerine de, kendi kendini bilen bilinci koymaktadır. Çünkü Hegel, bilinci gerçek dünyada yaşayan gerçek insandaki bilinç haline getirmek yerine, insanı bilinçteki insan haline getiriyor. Bu nedenle Hegelci spekülasyon hiçliğin metafiziğine yakın olduğundan, mutlak nesne ile özne arasında, varlık ile hiçlik arasında, bilgi ile büyüsel mistisizm arasında gidip gelmektedir (Lefebvre, 2021, s.42-43). Sonuç olarak Özdemir’in deyimıyla Hegel’in diyalektik mantığı, “biçimsel değil, ontolojik bir mantıktır; dışarıdan uygulanan bir şema değil, Tinin zorunlu gelişmelerini yansıtan bir şemadır.” (Özdemir, 2015, s.45). Bu şemayı eleştirerek daha doğrusu bu şemayı tersine çevirerek ayakları üstünde oturttuğunu iddia eden ve materyalist bir çerçeveden diyalektiği yeniden kuranlar ise Marx ve Engels olmuştur.

Marx ve Engels’in Diyalektik Materyalizmi

Marx’ın diyalektik yöntemi ise, temelleri itibariyle Hegelci yöntemin zıddıdır. Çünkü Marx’a göre, “Hegelci diyalektik tersyüz edilmeli, mistik örtüsünün altındaki rasyonel öz ortaya çıkarılmalıdır” (Marx, 2015, s.29). Buradan hareket eden Marx, Alman İdeolojisi adlı eserinde, Hegel’in aksine bilincin yaşamı değil; yaşamın bilinci (ideyi) belirlediğini ileri sürer (Marx, 2017, s.208). Marx’a göre diyalektik, bir sergileme yöntemi olarak, içerikten (somut doğadan veya maddeden) yola çıkmaktır veya başka bir deyişle önceliğin bilinçten ziyade içeriğe (maddi yaşam veya doğaya) verilmesidir. Çünkü diyalektik düşünceyi belirleyen gerçek unsur budur. Ona göre araştırma yönteminin yani diyalektiğin amacı da, malzemeyi detaylı bir biçimde ele almak, bunun içerdiği farklı gelişim biçimlerini analiz etmek ve bunların iç yasalarını keşfetmektir (Lefebvre, 2021, s.58-59). Dolayısıyla Hegel’in diyalektik idealizminin eleştirisinden hareketle yola çıkan Marx, idenin (düşüncenin/bilincin) gerçekliğine karşın ontolojik ve epistemolojik anlamda maddenin gerçekliğini savunmaktadır. Bu öğretinin felsefi temelleri, aslında, Antik Yunan düşüncesine kadar götürülebilir de daha çok Marx’ın 1944 *Elyazmaları* ve *Alman İdeolojisi* adlı eserleri

ile Engels'in *Anti-Dühring* ve *Doğanın Diyalektiği* gibi bazı eserlerinde görmekteyiz. Engels, 1864'te Brüksel'de çıkan *Peuple* adlı bir dergide Siyasal İktisadın Eleştirisine Katkısı ele aldığı bir makalede diyalektik için şunları söylemektedir: "Hegelci yöntem, spekülâtif biçimi içindeyken kullanılamaz bir haldeydi. Düşünceden yola çıkıyordu; oysa olgulardan yola çıkmak gerekliydi" (akt. Lefebvre, 2021, s.19). Diyalektik yöntemin, en az materyalist kavrayış kadar önemli olduğunu düşünen Engels, *Anti Dühring* adlı eserinde, Herakleitos'un düşüncelerinden hareketle, doğayı ve insan tarihini incelediğimizde, karşımıza ilkin, hiçbir şeyin olduğu gibi, olduğu yerde, olduğu biçimde kalmayıp, bilakis her şeyin hareket ettiği, değiştiği, olduğu ve yok olduğu sonsuz bir bağıntılar ve karşılıklı etkileşimler yumağı tablosu çıktığını fakat; tüm bunlara rağmen yine de görüngülerin ayrıntılarını açıklamaya yetmediğini ileri sürer. Ona göre, "bu ayrıntıları kavramak için, onları doğal ya da tarihsel bağıntılarından ayırıp, her birini, özellikleri, özel neden ve sonuçları vb. itibariyle araştırmamız gerekir" (Engels, 2000, s.60). Söz konusu araştırmada önceliğin doğa-biliminin ve tarih araştırmasının görevi olduğu belirten Engels, maddi şeylerin doğasındaki çelişkilerin, ancak diyalektik ile anlaşılabilceğini belirtir. Ona göre diyalektiğin temel yasaları da şunlardır: Karşıtların birliği ve savaşı yasası, niceliksel değişimlerin niteliksel değişimlere dönüşümü yasası ve olumsuzlamanın olumsuzlanması (yadsımanın yadsıması) yasası (Engels, 1979, s.85). Nitekim Engels'e göre: diyalektiğin yasaları, her ne kadar Hegel tarafından idealist bir biçimde, salt düşünme yasaları olarak geliştirilmiş olsa da bu yasalar, doğa ve insan toplumu tarihinden çıkarılmaktadır (Engels, 1979, s.85). Başka bir deyişle Engels, bu diyalektik yasaların doğanın gelişmesinin gerçek yasaları olduğunu ileri sürer. Ona göre, diyalektik, aynı zamanda, teorik doğa-bilimi için de geçerli olduğunu, doğadaki bütün nicel farklılıkların, ya kimyasal bileşim farklarına, ya hareketin (enerjinin) farklı niceliklerine ya da biçimlerine, ya da her zaman olduğu gibi, her ikisine birden dayanır. Öyle ki madde ya da hareket, artırılmadan ya da azaltılmadan, yani cisimlerin niceliği değişmeden niteliğinin de değişmesinin mümkün olmadığını yani niteliğin nicel değişime

bağlı olduğunu ileri sürer ve ona göre hareketin biçim değişimi, her zaman için en az iki cisim arasında geçen süreçtir (Engels, 1979, s.85-86). Engels açısından bütün bu süreçler ve düşünme yöntemleri, metafizik düşünme çerçevesine sığmaz. Öte yandan Engels göre, doğa, diyalektiğin sınanmasıdır ve doğada işler son tahlilde metafizik değil diyalektik olup bitmektedir (Engels, 2000, s.62-63). Ona göre, diyalektik tüm doğada egemen olduğu gibi, kavranabilen tüm doğa da, aynı zamanda, bir sistem biçimidir, cisimlerin karşılıklı bağlantılarının bir toplamı biçimidir. Ve cisim demek yıldızlardan atomlara kadar, tüm maddi varlıklardır ve maddi varlıklar asla hareketsiz düşünülemez. Tüm cisimler, karşılıklı bir bağıntı ve etki içindedir ve bu karşılıklı etki hareketi oluşturur. Ayrıca madde, karşımızda var olan, var olduğu gibi de yaratılamayan ve yok edilemeyen bir şey olduğu gibi, hareket de, yaratılamaz ve yok edilemez (Engels, 1979, s.94 ve 268). Dolayısıyla daha açık bir ifadeyle Engels'e göre madde ve hareket aynı şeydir ve yok edilemez sadece dönüşürler. Nitekim son tahlilde Engels hareket için şunları söylemektedir:

Hareket halindeki maddeyi bir bütün olarak bugünkü doğabilim açısından ele aldığımızda karşımıza çıkan ilk şey karşılıklı etkidir. Bir dizi hareket biçimi, mekanik hareket, ısı, ışık, elektrik, magnetizm, kimyasal bileşme ve ayrışma, toplanma durumlarındaki geçişler, organik yaşam, bunların hepsi, şimdilik organik yaşamı dışta bırakırsak, birbirine geçişir, karşılıklı olarak birbirlerini belirler, bir yerde neden, başka bir yerde etkidirler ve hareketin tümü, bütün o değişen biçimlerinde aynı kalır. Mekanik hareket ısıya, elektriğe, magnetizme, ışığa, vb. ya da bütün bunlar mekanik harekete dönüşürler. (Engels, 1979, s.293-294)

Yukarıdaki parçadan da anlaşılacağı üzere Engels'e göre hareket, cisimlerin veya maddelerin karşılıklı etkileşimidir ve bu etkileşim bir neden-sonuç ilişkisi içerisinde mekanik olarak gerçekleşmekte ve cisimler birbirlerini belirlemektedirler. Dolayısıyla Engels'te determinist bir yaklaşım söz konusudur. Çünkü söylediklerini tahlil ettiğimizde tüm cisimler, birbirini belirliyorsa bu durumda “koşulların dışına çıkmamanın olanaksız” olduğu fikrini çıkartabiliriz. Nitekim onda bu durum, tüm organik varlıklar için de geçerli olduğunu onun şu ifadelerinden çıkarsayabiliriz:

...her organik varlık, her an hem kendisidir, hem değildir; her an dışardan verilen maddeleri işler ve diğerlerini atar, her an vücudunun hücreleri ölür ve yenileri oluşur; zamanın uzunluk ya da kısalığına göre, bu vücudun maddeleri tümüyle yenilenir, yerini başka madde atomları yer alır, öyle ki, her organik varlık daima hem kendisi ve yine de başkasıdır. Aynı şekilde, daha yakından gözlemediğimizde, bir karşıtlığın iki kutbunun, diyelim ki pozitif ve negatifin, birbirinden ayrılmaz ve birbirine karşıt olduğunu ve tüm karşıtlığa rağmen karşılıklı olarak birbirinin içine geçtiğini; aynı şekilde, neden ve sonuç olarak geçerliliği olan düşünceler olduğunu, fakat bunların, bu tekil durumlara tüm dünya ile genel bağıntısı içinde baktığımızda, iç içe geçtiklerini; nedenlerin ve sonuçların sürekli yer değiştirdikleri, şimdi ya burada sonuç olanın sonra ya da orada neden haline geldiği –yada tersi- evrensel karşılıklı etkileşme anlayışı içinde dağıldıklarını görürüz. (Engels, 2000, s.62)

Dolayısıyla toparlarsak Engels'te madde demek hareket demektir. Ve madde ancak hareketle bilinebilir. Çünkü cisimler kendini harekette gösterir; bu nedenle hareket etmeyen cisimler için bir şey söylenemez. O halde hareketin biçimlerinden, hareket içindeki cisimlerin yapısı ortaya çıkar. Ona göre, en basit hareket biçimi, mekanik biçimdir, salt yer değiştirir. Hareket, en genel anlamda evrende yer alan bütün değişiklikleri ve süreçleri kapsamaktadır (Engels, 1979, ss. 315-316 ve 94). Diyalektiğin temel gayesi de tüm bu süreçleri açığa çıkartmaktır. Çünkü “diyalektik materyalizmde, dünyanın bütünlüğünü, doğanın sonsuzluğunu ve sonluluğunu tespit edebilir bir yapıya sahiptir; bunların hareketlerini buyurgan bir tine atıfta bulunmadan da [diyalektikle] açıklanabilir” (Lefebvre, 2021, s.74).

Marx-Engels'in bu yönteminden etkilenen ve diyalektik materyalizmin bir başka önemli temsilcisi sayılan Fransız düşünür Henri Lefebvre de diyalektik materyalizmi şöyle özetlemektedir: 1. Diyalektik materyalizm, tarihte, fiiliyatta, karşımıza çıkan en basit temel ilişkilerden hareket eden, ve ilişkilerdeki her unsuru ayrı ele alıp inceleyen ve onları tekrar bütünlüklü hareketin içine dahil eden bir yaklaşımdır. 2. Diyalektik materyalizm alenen içeriğe (varlık, madde ya da doğa) öncelik tanır. Özünde diyalektik materyalizm, varlığın düşüncüyü belirlediğini vurgular; 3. Diyalektik Ma-

teryalizm, bu içeriğin hareketinin analizi, buradan hareketle de bütünlüklü hareketin yeniden yapılandırılmasıdır. Dolayısıyla her derecenin ve her somutun bütünlüğün incelenmesine dair bir yöntemdir. Aynı zamanda da, bütünlüklü hareketin kavranması görevine soyunan bir sentez yöntemidir. Materyalist diyalektik, akisyonlar, sabitlikler ya da değişmezlikler değil gelişim yasaları verir; 4. Bu biçimde kavranan diyalektik yöntem tarihsel ve sosyolojik nesneyi kurarken, bir yandan da kendi özgül tarihsel ve sosyolojik nesneliliğini de ispat eder. Dolayısıyla diyalektik materyalizm, biri diğerini dışlamaksızın, hem bir bilim hem de bir felsefe, hem nedensel bir analiz hem genel bir vizyon, hem bir bilgi hem yaşama dair bir tavır, hem mevcut dünyanın bilincine varma hem de bu dünyayı dönüştürme iradesi olarak ortaya çıkar (Lefebvre, 2021, s.70). Tüm bu yönleriyle birlikte diyalektik yöntem, tarihsel gelişimin incelemesinden çıkan bir özetdir. Gerçek insanın kendi oluşu, gelişimi ve canlı içeriği konusunda edinebileceği en yüksek bilinçtir. Genel oluşma sürecinin ve her tür gelişimin evrensel yasalarının ifadesidir. Aynı zamanda bu yöntem özgüllüklerin ve tekil durumların, orijinal alanların ve içeriklerin analizine olanak tanıyan, biçimin (ekonomik, sosyal, politik, ideolojik) içerikle (yani insanın gerek doğa gerek kendi eserleri üzerindeki gerçek ve olası gücüyle) uyum değil çelişki içinde olduğu bir dünyanın dönüştürülmesine yol gösteren bir yöntemdir (Lefebvre, 2021, s.71). Ve “bu yöntemin temel amacı, yalnız ve yalnız, praksis’i –hayatın gerçek içeriğini- berrak bir ifadeye çağırarak ve bununla beraber mevcut praksis’i bilinçli, tutarlı ve özgür bir toplumsal pratiğe dönüştürmektir” (Lefebvre, 2021, s.77).

Murray Bookchin’in Diyalektik Doğalcılığı

İşte bu gibi bir praksisten hareket eden Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi/Diyalektik Doğalcılık Üzerine Denemeler* adlı eserinin hemen girişinde “Doğa nedir? İnsanlığın doğadaki yeri nedir? Toplumun doğal dünyayla ilişkisi nedir?”(Bookchin, 1996, s.21). şeklinde bir kaç soru sorar. Toplumsal ekolojinin temel kitabı sayılan *Özgürlüğün Ekolojisi:Hiyerarşinin Ortaya Çıkışı ve Çözülüşü* adlı eserinin hemen başlarında da yine ben-

zer bir soru sorar: “Doğal evrimde insanlığın yeri nedir?” (Bookchin, 1994, s.29). Ayrıca *İnsanlığı Yeniden Büyülemek* adlı son dönem çalışmasında da “-Mevcut gerçeklik akılcı mıdır?” (Bookchin, 2019, s.340) şeklinde önemli bir soru sorar. Bu soruları oldukça önemseyen Bookchin, bu soruların sıradan çevre soruları olmayıp içinde çok önemli toplumsal ve felsefi içerimlerinin olduğunu, günümüz sorunlarına etik bir kaygıdan hareketle akılcı bir çözüm bulmak için bu soruların ciddi manada cevaplanması gerektiğinin altını çizer ve neredeyse çalışmaları boyunca bu sorulara yönelik felsefi bir anlamda akılcı, kapsayıcı, tutarlı, derinlikli bir açıklama getirmeye çalışır. Aslında bu soruların içerdiği kavramların (*doğa, insan, toplum, evrim, gerçeklik vs.*)⁷ daha iyi anlaşılabilmesi ve kavranılabilmesi için hem yeni bir diyalektik ekolojik düşünme biçimine hem de doğanın diyalektik gelişimini kavrayan yeni bir doğa felsefesine ihtiyaç olduğunu düşünen Bookchin, bu bağlamda diyalektik doğalcılık adını verdiği kapsamlı bir felsefi düşünce öne sürerek bu kavramları yeniden tanımlamaya girişmektedir. Daha doğrusu evrimsel sürecin tanımlanması bağlamında yeni bir düşünme biçimine veya yeni bir doğa anlayışına ihtiyaç duyan Bookchin, hem doğayı sömürülmesi gereken bir kaynak, edilgin, ölü, mineral yığını, bilinçsiz, amaçsız, ruhsuz gören mekanik maddeciliği yani *diyalektik materyalizmi*; hem de her şeyin kozmik birlik içinde çözüldüğü, ruhsal mekanizmayı savunan *diyalektik idealizmi* aşarak, anlamı, amacı, değeri, gelişimi ve etiği doğada bulan bir *Nisus*’u⁸ geliştirmeye çalışır. Bu doğa felsefesine veya doğalcı yaklaşımına kısaca “*Diyalektik Doğalcılık*” adını vermektedir (Bookchin, 1994, s.40).

⁷ Bookchin’e göre doğa, giderek genişleyen çok uzun bir farklılaşma süreci olarak görülmesi gereken cansızdan canlıya ve nihayet toplumsal olana doğru biriktirerek çoğalan evrimsel bir süreçtir veya evrimsel bir gelişimdir. Bookchin genelde doğayı ikiye ayırır: İnsani olmayan, biyolojik, organik doğa yani birinci doğa; bu birinci doğadan insan eliyle türeyen toplumsal doğaya da ikinci doğa veya inorganik doğa. Bookchin’e göre İnsan ise, doğanın içinden evrimsel süreçle farklılaşarak ortaya çıkmış öz-bilinçli varlıktır, hatta doğanın öz-bilinci, uzantısı ve sesidir. Yani Bookchin’de insan varlığı, doğanın bizatihi kendisidir. Doğa insandır, insan doğadır. Doğaya içkin akılsal yegane etik varlıktır. (Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz: Bookchin, 1994, s.31-40. ; Bookchin, 1996, s.11).

⁸ Nisus: Bir ereğe ulaşmak için zihinsel ya da fiziksel çaba; yetkinleştirici itici güç; ya da baskı, dayatma, çaba, çalışma. (Bkz: Bookchin, 1996, s. 51. ; Bookchin, 1994 s. 40.)

Brian Morris'e göre aslında Bookchin, "Hegel'in diyalektiğiyle evrim kuramını bir araya getirerek yeni bir doğa felsefesi ortaya koyuyor ve bu doğa felsefesine "diyalektik doğalcılık" diyor" (Morris, 2019, s.296). Çünkü Bookchin, "doğanın, bütün canlı türlerinin "etkin varlıklar" olarak kendi evrimlerine bilfiil katıldıkları, yaşam çabasıyla tanımlanan, yaratıcı bir süreç olarak [görüyor]" (akt:Morris, 2019, s.296). Bu yaratıcı süreci tanımlamaya girişen Bookchin, hem *organik* bir us biçimine ve gerçekliğin *gelişimsel* yorumuna temel oluşturan antik Yunan ve Helenik felsefelerden –ta Aristoteles'e kadar uzanan *organizmacı*⁹ felsefeden– hem de yukarıda söz konusu ettiğimiz Hegel ile Marx'ın, özellikle de Hegel'in praksisinden (Bookchin, 1996, s.32) faydalanarak, eklektik bir biçimde ve eleştirel bir çerçevede yeni bir diyalektik yaklaşımı –aynı zamanda doğa felsefesini- inşa etmeye çalışır. Morris'e göre Bookchin, Aristoteles ile Hegel'in felsefelerine hayrandır. Bu nedenle karşılıklılık ve tamamlayıcılık etiği ile birlikte diyalektik ya da organik bir düşünüş biçiminin Aristoteles'in *Metafizik*'inde ve Hegel'in *Mantık Bilimi*'nde ortaya konulduğunu, bu filozofların nedenselliği bir "belirim" olarak yorumladıklarını, gerçekliği bir gelişim süreci olarak gördüklerini, dünyada işleyen bir düzenin, farklılaşmaya yol açan süreçlerin varlığını, karmaşıklığa ve tamlığa doğru bir gidişatın olduğu şeklindeki kavrayışı önemseyen Bookchin, bunları, bir esin kaynağı olarak ele alıyor (Morris, 2019, s.298-299). Hatta Bookchin kendi doğa felsefesini veya organik düşünme biçimini geliştirirken doğrudan bunlara başvuruyor:¹⁰

⁹ Morris'e göre Bookchin, kendisini açıkça organizmacı Batı geleneği içerisine yerleştirmektedir (Morris, 2019, s.296).

¹⁰ Bookchin'in Hegelci olup olmadığına ilişkin bir takım tartışmalar olduğunu belirtmek lazım. Bu tartışmalar karşısında Bookchin kendisi için açıkça şunu söylüyor: "Bir diyalektikçi olabilirim, ancak her ne kadar Hegel'in yapıtlarından yararlanmış olsam da bir Hegel'ci değilim. [Çünkü] Kendi cisimleşmesini varolan dünyada veya insanlıkta bulan evrensel bir Tin'in (Geist) varlığına inanmıyorum. (...) Hegel'in diyalektik içermelerini, *doğalcı* çizgiler boyunca izliyorum." (Bookchin, 1996, s.55). Bookchin'in bu açıklamalarına karşın yine de Bookchin'in bariz bir şekilde Hegelci olduğunu ileri süren birçok kişi var. Örneğin Brian Morris, Bookchin'in Hegelci bir tarza sahip olduğunu ve Hegelciliğin, Bookchin'in sadece yazım tarzını değil, aynı zamanda düşünme biçimini de şekillendirdiğini ileri sürüyor. Öyle ki Bookchin'in dünyayı, doğayı, oluşma sürecindeki nesnel bir gerçeklik olarak görmesini tıpkı Hegel'in yaklaşımı gibi olduğunu belirtiyor (Morris, 2019, s.24).

...Helenler'in akılcı bir dünya yorumu oluşturma çabaları yalnızca sürmekle kalmamış, akli nelerin oluşturduğuna dair yeni yorumlara doğru yavaşça farklılaştırmış da. (...) Yalnızca bir tür akıl –Aristoteles'in *Organum*'unda bir araya getirdiği biçimiyle durağan, biçimsel ve temelde kıyaslamalı bir mantık- olduğu görüşü hayli yanlıştır. Gerçekte, Aristoteles'in kendisi de başka yazılarında önemli ölçüde gelişmeci ve organik bir akıl kullanmıştır. Aklın biçimsel türleri model olarak matematiğe, özellikle de geometriye dayanıyordu. Organik, ya da başka türlü söylersek, *diyalektik akıl*, sabitliği değil *büyümeyi*; çıkarsama yoluyla elde edilip sıralanmış önermeleri değil *potansiyelliği*; katı bir biçimde konulmuş öncüllerden tümevarımsal olarak çıkarılan sabit sonuçları değil, genellenmiş bütünlere doğru ilerleyen, giderek başkalaşan görüngülerin akıcı bir biçimde türemelerini öne çıkarıyordu. Kısacası, gündelik hayatın sıradan sorunlarına uyguladığımız biçimsel, herkesçe malum mantığın yanında zengin, spekülatif, organik bir diyalektik vardı. (...) Benim bakış açım, aklın tek bir kumaştan biçilmiş bir şey olmadığıdır. Diyalektik biçimiyle akıl, düşünmeye “çizgisel”, önermesel, kıyaslamalı araçlar ve çözümlemeler değil, belli bir tarih, gelişme ve süreç duygusu aşılar. Benzer biçimde, dünyayı mekanik değil organik bir yaklaşımla ele alan bir tavrın ilk kıvılcımları biyoloji ve fizik alanında yapılan keşiflerle birlikte canlanmaya başlamıştır. (Bookchin, 2013, s.126-127)

Bookchin'e göre, etik bir yaşam için ussal bir yaşam kaçınılmazdır. Bu nedenle etik varlıklar olarak bizlerin, nasıl düşünmemiz ve nasıl davranmamız gerektiğine, doğanın doğasına ve doğal dünyadaki yerlerimizi anlamamıza ilişkin alternatif bir akıl biçimine -aynı zamanda yeni bir doğa felsefesinin gerekliliğine- ihtiyaç vardır (Bookchin, 1996, s.32). Çünkü araçsalcı akıl, çözümlemeci akıl gibi geleneksel bazı akıl biçimleri ve hatta tümdengelim, temevarım, analogi, özdeşlik gibi bazı akıl yürütme biçimleri tam anlamıyla kavrama noktasında yetersiz kalmaktadır. “Evrimi anlamak, tarihsel olarak düşünmek, geleneksel mantıktan daha fazlasını gerektir[diğini] (Bookchin, 2019, s.308-309) ileri sürerek özellikle geleneksel akıl yürütme biçimlerini yetersiz gören Bookchin, ekolojikleştirilmiş yeni bir diyalektik düşünme biçiminin işe koşulması gerektiğini belirtir. Book-

hin'e göre işte bu ancak diyalektik doğalcılıktır. Ve bu diyalektiğin anlaşılabilmesi için, araçsal ve çözümlemeci aklın eleştirisine başvurmakta ve böylece diyalektik doğalcılığı, araçsal ve çözümlemeci aklın eleştirisi üzerinden formüle etmektedir:

Araçsal ve çözümlemeci us biçimleri –burada bu us biçimlerine genel olarak uzlaşım (conventional) us diyeceğim- temel bir ilkeye, ünlü 'özdeşlik ilkesine' ya da belirli bir görüngü sadece kendisi olabilir ve olduğundan başka olamaz, veya zaman içindeki belirli bir anda, bizlerin onu doğru dan doğruya algıladığı şeyden başka bir şey olamaz anlamına gelen *A'nın A'ya eşit olmasına* dayanır. Bu ilke olmaksızın uzlaşım ustaki mantıksal tutarlılık olanaklı olmayacaktı. Uzlaşım us, kesin olarak tanımlanmış görüngülerin içsel tutarlılığına dayanır ve doğruluğu bu görüngülerin içsel tutarlılığına ve uygulanabilirliğine bağlıdır. Bir şeyin veya görüngünün üzerinde durağan olarak, çözümlemeci amaçlar açısından değişmez, kesin sınırlarla yoğunlaşır. (...) Örneğin, -kum toprak olduğu zaman- uzlaşım us sanki birbirinden bağımsızlarmış gibi kumu kum olarak ve toprağı toprak olarak ele alır. Bu tür usallıktaki ilgi bölgesi, bir şeyin veya görüngünün durağanlığı, bağımsızlığı ve temel olarak, benzer veya benzemeyen şeylerle ve görüngülerle mekanik etkileşimidir. (Bookchin, 1996, s.25-26)

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere araçsal ve çözümlemeci us'u, uzlaşım sal us kavramı altında birleştiren Bookchin, uzlaşım sal usun mekanik bir etkileşim olduğunu öne sürmektedir. Bookchin, bu nedenle uzlaşım sal us'un hiçbir şekilde değişim sorununa yönelmediğini, örneğin bir memeliyi araştırırken, onu memeli olmayan her şeyden ayırarak, durağan bir şekilde, parçalarına ayırarak hatta yapı taşlarına indirgeyerek bir çözümleme yaptığını belirtmektedir. Bookchin'e göre, uzlaşım sal us, bir insanın yaşam-döngüsünü ele alırken bir kişiyi bir zamanlar bir bebek, bir zamanlar bir çocuk, ardından bir genç, bir delikanlı ve sonuçta erişkin bir insan olarak ele alır. Bu nedenle uzlaşım sal us bir bebeği çözümlendiği zaman, bir ergine doğru gelişme sürecinde olmakta olan bir şey olarak araştırılmaz. Çünkü sadece bebeği bebek olarak –yani bir kesit olarak- ele alır. Her bebeğin bir erişkin olma sürecinde olduğunu ve başka evrelerle ilişki içerisinde olduğunu görmezlikten gelir. Bu nedenle gelişimi devre dışı bı-

rakarak mantıksal çerçevesi her zaman mekanik bir biçimde izler ve belirli bir kendiliğin nasıl kendisi olmak için örgütlendiğini gösterse de; olma süreçlerini veya canlı bir kendiliğin gelişiminin bir evresinden diğerine geçecek şekilde bir *gizilgüç* olarak nasıl yapılandırıldığını sistemli olarak araştırmadığını öne sürmektedir Bookchin (Bookchin, 1996, s.26-27). Fakat yine de, ona göre, uzlaşımsal us, gündelik yaşamın sürdürülmesinde gereklidir. Örneğin matematiksel işlemlerde, mühendislikte, bir köprü ya da bir ev yapımında vazgeçilmezdir. Çünkü bu amaçlar açısından evrimsel veya gelişimsel çizgiler boyunca düşünmenin bir anlamı yoktur. Kuşkusuz eğer bir köprü ya da bir ev yapımında özdeşlik ilkesine dayanmayan bir mantık kullanırsak felaket meydana geleceğini belirten Bookchin, kuşların uçuşundan, insanın kalp atışlarına kadar büyük ölçüde uzlaşımsal usa eşlik eden ilkeler söz konusudur. Bu nedenle mekanik kendilikleri anlamak veya tasarlamak için araçsal olan bir us biçiminin veya uzlaşımsal usun tutarlılığa dayalı doğruları, ancak yaşamın bu alanlarında yararlı olduğunu belirtmektedir (Bookchin, 1996, s.30).

Bookchin uzlaşımsal usu tamamiyle reddetmediği gibi uzlaşımsal usun gündelik yaşamdaki yerini ve önemini de yadsımıyor hatta uzlaşımsal usun kilisenin dogmatik düşüncelerini, batıl inançlarını, keyfi otoriterliklerini def etme umudu taşıdığını ve bu noktada son bir kaç yüzyıldır epey bir mesafe kat ettiğini de söyler (Bookchin, 1996, s.30). Ancak buna rağmen yine de uzlaşımsal usun asıl handikabının “temel ilkesini oluşturan tutarlılığı sağlamak için, söyleminden ve ilgi alanlarından etiği uzaklaştırmasıdır (...) ve uzlaşımsal us sadece özdeşlik ve tutarlılığı doğru olarak sunması nedeniyle değil, gerçekliği açıklarken kendi geçerliliğine ilişkin çok geniş savda bulunması bakımından [da] bizleri yanıltmasıdır.” (Bookchin, 1996, s.30-31). Örneğin antik bir eşyanın değeri o antik eşyanın normal üretim değerinin kat be kat üstünde olması durumunu açıklamada uzlaşımsal us yetersiz kalır. Çünkü uzlaşımsal usun mekanik, sabit, durağan yaklaşımında değerler, anlamlar yoktur. Bu nedenle uzlaşımsal us gündelik teknik alanlarda ne kadar geçerli olsa da; etik, anlam ve değer açısından sorunludur. Ayrıca Bookchin’e, göre uzlaşımsal us, tarihin her bir kesitini bir ön-

cekinden bağımsız bir sürü kesitler dizisi olarak ele aldığından, uzlaşımsal us bakış açısından tarihsel değişimlerin nasıl olduğu veya tarihin ne anlam taşıdığı konusunun her zaman açık olmadığını da belirtmektedir. Oysa Antik Yunanistan'dan bugüne süregelen ve özellikle Hegel'in mantık yapıtlarında doruğa ulaşan diyalektik us, tarihin bir gelişimsel görüngü ve en azından önekilere bağlı ardışık dönemler olarak kabul etmektedir (Bookchin, 1996, s.28-29) Bu nedenle "Uzlaşımsal ustan farklı olarak diyalektik us, *A'nın sadece A'ya değil, aynı zamanda A-olmayana da eşit olduğunu* ileri sürerek gerçekliğin gelişimsel doğasını tanıır. İnsan yaşam döngüsünü inceleyen diyalektik düşünürler, bir bebeğin bir çocuğa, bir çocuğun bir gence, bir gencin bir delikanlıya, bir delikanlının bir erişkine doğru gelişimini, kendini sürdüren bir insani özdeşlik olarak anlarlar. Diyalektik us sadece bir kendiliğin belirli bir anda nasıl örgütlediğini değil, özdeşliğini korurken bile, bu gelişme düzeyinin ötesine geçmek ve olduğundan başka bir şey olmak için nasıl örgütlediğini de kavrar. Karşıtların birliği gerçekte, Hegel'in 'özdeşliğin ve özdeşlik olmayanın özdeşliği' dediği 'öteki'nin ortaya çıkmasının birliğidir" (Bookchin, 1996, s.27) Hegel'in bu diyalektik anlayışından etkilenen Bookchin, bazı noktalarda yine de Hegel'in diyalektik idealizmini ve hatta Engels'in diyalektik materyalizmini de eleştirerek bunların zaafılarından diyalektik doğalcılığı öne sürmektedir:

Hegel'in 'mutlak idealizm' dediği şeyi, mantığından doğa felsefesine geçişini, tanrı benzeri bir 'mutlak' içinde öznel ve nesnel olanın erek bilimsel sona erişini ve evrensel bir Tin (Geist) fikrini ret edebiliriz. Hegel diyalektik usu, idealizmle, mutlak bilgiyle ve çoğunlukla 'Tanrı' adını verdiği gizemli olarak açıklanan bir *logos* ile uzlaştırmaya çalışarak, tanrıbilime yaklaşan bir evren bilimsel sisteme dönüştürmüştür. Ekolojiden habersiz olan Hegel, varlığın duruk hiyerarşisi yararına, canlı bir kuram olarak doğal evrimi reddetti. Benzer şekilde, kaba bir diyalektik maddecilik oluşturarak, F. Engels bir plastik metafizik veya bir organizmik bakıştan daha çok, on dokuzuncu yüzyıl fiziğinin öncüllerine benzeyen doğal 'yasalar'la diyalektik usu harmanlamıştır. Gerçekten de Engels varlığın indirgenemez 'nitelikleri' olarak madde ve devinime öylesine tutkundu ki, kendi organik gelişim diyalektiği salt devinime dayalı bir kinetisizm tarafından işgal edilmiştir.

Ancak Hegel'in idealizminin ve Engels'in maddeciliğinin zaaflarından dolayı, diyalektik usu terk etmek, diyalektik usun sağlayabileceği olağanüstü tutarlılığı ve onun ekolojiye –özellikle kökleri evrimsel gelişmeye dayanan bir ekolojiye- yetkin biçimde uygulanabilir olmasını, gözden kaçırmak olacaktır. (...) Diyalektik us, hem idealizminden ve hem de maddeciliğinden arındırılarak, doğalcı ve ekolojik yapılabilir ve bir doğalcı düşünme biçimi olarak kavranabilir. (Bookchin, 1996, s.33-34)

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere Bookchin, Hegel'in, ekolojiden bihaber olarak doğal evrimi reddetmesi ve diyalektik usu, idealizmle, mutlak bilgiyle ve çoğunlukla Tanrı adını verdiği gizemli bir varlıkla uzlaştırarak bir evrenbilimsel sisteme dönüştürmüş olmasını ya da başka bir deyişle diyalektik usu mutlak evrensel bir Tin (Geist) fikrine yüceltmesini eleştirir. Aynı zamanda Engels'in diyalektik materyalizm görüşünü de eleştirerek, Engels'in *kaba bir diyalektik maddecilik oluşturduğunu*, kendi organik gelişim diyalektiğinin dahi salt devinime dayalı bir kinetizm tarafından işgal edildiğini öne sürer. Dolayısıyla diyalektiği gerek Hegel'in tanrıbilimsel idealizminden ve Engels'in cansız, maddeciliğinden arındırılması gerektiğini, çünkü diyalektik usun özellikle kökleri evrimsel gelişmeye dayanan bir ekolojiye uygulanabilir olduğunu düşünmektedir. Diyalektik usun Hegel ve Engels'in diyalektik yaklaşımlarından farklı olarak doğalcı ve ekolojik bir nitelik kazanması gerektiğini, daha doğrusu doğalcı bir düşünme biçimi olarak kavranılabileceği görüşündedir. Bu nedenle alternatif bir düşünme biçimi olarak diyalektik doğalcılığı öne sürmektedir.

Hegel'in doğal evrimi reddetmesine ve Engels'in bir yüzyıl önceki mekanikçi evrim kuramlarına başvurmasına karşın, Bookchin, ekolojik düşünceye ve diyalektiğe evrimsel bir perspektif kazandırmaya çalışır. Bookchin'e göre, diyalektik [doğalcılık], sadece “değişim”, “devinim” ve hatta “süreç” değildir, aksine tüm bunlarla birlikte bir gelişimdir, sapmadır, dolayımıdır ve en önemlisi de bir birikimsel sürekliliktir. Ve bu birikimsel süreklilik içinde hem insanın kendi yönselliğine hem de doğanın gizil-gücün edimselliğine yönelik *entelekyal*¹¹ bir çıkarsamadır (Bookchin, 1996,

¹¹ Her varlığın erişmeye yöneldiği olgunluk durumu.

s.141) Aynı zamanda diyalektik doğalcılık, düşünce gücünü kutsallaştırmadan, *karşılıklı bağlantılı olma ve bütüncülük* gibi belirsiz sözcüklere daha özgürleştirici bir anlam verecek denli organik bir düşünme biçimidir. Bu nedenle evrimi ussal yorumdan bırakmadığı gibi, evrimsel görüngüleri akışkan ve yoğrulabilir olarak görür (Bookchin, 1996, s.34-35). Çünkü Bookchin'e göre "yaşamın daha büyük komplekslikteki bir benliğe doğru yönelişi –artan derecede öznellik sağlayan bir eğilim-, gelişen bir kendinin farkına varışa doğru, evrimin içsel veya içkin itkisini oluşturan" ve aynı zamanda "öz-bilinçli organizmaların gelişmesi için gizilgüç taşıyan, kendini sürdüren bir organizma olarak yaşamın özünü oluşturan bir "evrimsel diyalektiktir" (Bookchin, 1996, s.145). Bu nedenle diyalektiği salt bir mantık ve yöntem olarak ele alınmasına da karşı çıkan Bookchin, diyalektik bir duyarlılık için, ustan başka bir alternatifin olmadığını düşünür. Ona göre Einstein'ın genel görelilik kuramı nasıl ki tesisat işlerine uygulanamazsa, diyalektik de mühendislik problemlerine uygulanamaz. Diyalektik sadece ussal olarak gelişimsel bir görüngüyü açıklayabilir (Bookchin, 1996, s.145). Bu nedenle diyalektiği bir görüngünün sadece gelişimsel olması şartına bağlamaktadır.

Bookchin, genel bir anlamda, "diyalektik doğalcılığın veya diyalektik yaşam görüşünün", süreç felsefesinin özel bir biçimi olduğunu, sadece değişimi değil, gelişmeyi de vurguladığını; sadece tümdengelmisel değil, çıkarsamalı; yalnızca süreçsel değil, dolayimli olduğunu; yalnızca sürekli değil, birikimsel ilerlediğini; sadece gerçeğin basit olgusuyla değil, *gizil-güçsel* olanın varoluşuyla başladığını belirtir. (Bookchin, 1996, s.150) Bu nedenle Bookchin, diyalektik mantığın sadece kavramlar, kategoriler ve simgelerin mantığı değil, aynı zamanda varlık-bilimsel, oluşum halinde, somut, içkin bir süreç mantığı olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, bir ekolojik diyalektik, yalnızca organik olarak düşünme biçimi değil, doğal evrime –sadece ussal değil aynı zamanda etiksel- anlam veren bir kaynaktır. Bu nedenle "ekolojikleştirilmiş veya doğalcı bir öz verilmiş bir diyalektik ve gerçekliğin bütünüyle gelişimsel bir kavranışı, yaşayan bir ekolojik etik için temel sağlayabilir" (Bookchin, 1996, s.35). Bu yönüyle Bookchin,

insanlığın doğadan nasıl çıktığını bilmeksizin, insanlığın doğadaki yerini bulmamızın olanaklı olmadığını, fakat bir ekolojik diyalektik, yaratıcı bir paradoks yaratarak ikinci doğanın, kendi dengesini arayan düşüncesiz bir doğa olarak değil, öz-düşünümsel, kendini bilecek ve kendi evrimine yol gösterebilecek bir düşünen doğaya dönüşeceğini –böylelikle birinci doğayla bütünleşeceğini- düşünmektedir (Bookchin, 1996, s.152). Bookchin, insanlığın doğayla bütünleşik olarak ona özgürlük, ussallık ve etiksel bir anlam yüklediğini öne sürmektedir (Bookchin, 1996, s.34-35).

Sonuç olarak Bookchin'den kavrayabildiğimiz kadarıyla mekanik, duygusuz, duyarsız, ruhsuz, anlamsız, bütüncüllükten, gelişimden, organik ve doğal evrimden yoksun, sezgisel, belirsiz, duygusal, mistik düşünme biçimleri her açıdan, özellikle de insan-doğa ilişkisi açısından sorunludur. Dolayısıyla anlamı, amacı, değeri, tutarlılığı, mantığı, gelişimi, evrimi, doğalcılığı, ekolojiyi barındıran bir düşünme biçimi olarak diyalektik doğalcılık, nesnel bir etiğe temel sağlayabileceği gibi gelecekteki doğanın veya bütünü selameti açısından sağlıklı sonuçlar vereceği söylenebilir. Dolayısıyla Bookchin'in bu ekolojik duyarlılıkla bezenmiş bu diyalektik düşünme biçimi, hem ekolojik düşünce açısından hem de gündelik yaşam pratiklerimiz açısından ve geleceğimiz açısından son derece ufuk açıcı sayılabilir. Fakat her ne kadar ufuk açıcı olsa da yine de bu yaklaşıma yönelik bir takım itirazlar da gelmiştir.

Diyalektik Doğalcılığa Yönelik Eleştiriler

Bu konuda bir itiraz getiren Yılmaz Karataş, Bookchin'in Engels'e ilişkin görüşlerinin sorunlu olduğunu hatta onları çarpıttığını ileri sürer. Ona göre Bookchin, Engels'in, diyalektik materyalizmin, sadece görüngüler arasındaki karşılıklı bağıntıya dayalı olduğunu iddia eder. Oysa Engels, *Anti Dühring*'de bilimsel gelişmelerin diyalektik kavranışının önemine ilişkin açıklamalarında, öyle Bookchin'in iddia ettiği gibi, mekanik bir şekilde sadece şeyler arasındaki bağıntıyı değil; *değişken unsurlar* olarak nitelediği *hareket halindeki şeyler arasındaki bağıntıyı* esas aldığı öne sürmektedir. (Karataş, 2006) Karataş'a göre, diyalektik doğalcılık ile di-

yalektik materyalizm arasındaki ayrım, diyalektik materyalizmin “mekanikçiliğinde” değil; aksine Bookchin’in “gizilgüç” kavramında ve doğada keşfettiği “etik yasa”da kendini gösterir. Çünkü Bookchin’in “organik evrimde artan öznelliğe, öz-dönüşüme doğru gizilgücün ve öz-doğrultunun, başka bir deyişle “nisus”un var olduğu söylemine, “bilinçli ve ahlaksal” bir doğa tasavvurundan söz etmesine bağlayarak, en büyük ayrımın burada olduğunu söylemektedir. Karataş’a göre daha da önemlisi “diyalektik materyalizm, *bilinbilir* bir nesnel gerçeklikten söz etmesine rağmen “diyalektik doğalcılık”, etik bir ereğe doğru devindiğini iddia ettiği doğanın devindirici gücü olarak bir “gizil güç”ten söz etmekte, dolayısıyla bu deviminin bilimsel veya nesnel olarak *bilinbilirliğini* reddetmektedir.” (Karataş, 2006) Böylece “diyalektik doğalcılığın” gizil güçler tarafından devindirilen “doğa”nın bilinemez bir doğa olduğunu ve diyalektik yöntemin, Bookchin’in elinde nesnel gerçekliğe ulaşmanın bir yöntemi olmaktan çıkarıldığını; bu gerçekliğin bilinemezliğini göstermenin aracına dönüştürüldüğünü öne sürmektedir. (Karataş, 2006) Karataş’ın bu eleştirileri yanında Val Plumwood da, Bookchin’in diyalektiği ekolojikleştirme ve doğalcı hale getirme çabaları her ne kadar değerliyse de “duyguları” görmezden geldiğine dair bir eleştiri getirir. Duyguların, aklın karşısına konulmuş olmasının tarihsel olarak düalistik yaklaşımın bir sonucu olduğunu söyleyen Plumwood şunları söylemektedir:

İnsan/Doğa ikiciliğinin çözülmesi, akıl/duygu ikiciliği gibi bununla yakından bağlantılı diğer akıl/doğa ikiciliklerinin çözülmesiyle yakından alakalıdır. (...) Aklın daraltıcı ve tahakkümcü rolüne kesinlikle meydan okumalıyız. Fakat akıl/duygu ikiciliğinin çözümlenmesinin karşı içerimlerinden biri, aklın olumlanması yerine ikicil duygu kavramının olumlanmasıdır. (Romantik gelenekte ve günümüzde New Age akımında kimi zaman görüldüğü gibi). Aklın dışladığı diğer alanlar gibi duygu da olumlayıcı bir şekilde, can alıcı önemde ve yaratıcı bir öge olarak ele alınabilir, ama bunu yaparken ne akıldışı olanı ne de akıl-karşıtı olanı olumlarız. (Plumwood, 2004, s.255)

Bookchin’in de duyguları, akıl karşıtı olarak değerlendirip görmezden geldiğini, dolayısıyla böylesine önemli bir meseleyi dışarı da tutarak

duyguları insan yaşamının bir parçası olduğunu gözden kaçırdığını söyler Plumwood. Gerçekten de duyguları da gelişimsel bir sürecin, diyalektiğin parçası olarak görmemek veya hesaba katmamak önemli bir eksikliktir. Dolayısıyla Bookchin'in diyalektiği ekolojikleştirme çabası ve aklın önemine dair vurguları yanında iki temel diyalektik yaklaşımın -materyalizm ve idealizm- bazı zaafalarını gidermiş olsa da; duyguları görmezden gelmesi önemli bir eksikliktir. Dolayısıyla Plumwood'un da işaret ettiği gibi duyguları, aklın karşına koymadan, olumlayıcı ve can alıcı bir şekilde yaratıcı bir öğe olarak önemseyip ele almak belki daha doğru bir yaklaşım için gereklidir.

Sonuç

Bu itirazlardan hareketle diyalektik doğalcılık, her ne kadar bazı kısmi eksiklikleri olsa da yine de hem bir doğa felsefesi olarak hem de bir organik düşünme biçimi olarak, insan-doğa ilişkisine dair güçlü bir perspektif sunmaktadır. Çünkü Bookchin'in işaret ettiği haliyle, araçsal akıl (formel akıl veya uzlaşım sal akıl), her ne kadar mühendislik gibi alanlarda gerekli ve faydalı bir akıl türü olsa da, yine de doğayı (bütünü, varlığı veya gerçekliği), salt neden-sonuç ilişkisi içerisinde (mekanik bir şekilde) alıp determinist ilkelere, sabit ve değişmez parçalara indirgeyerek nesneleştiren veya metalaştıran indirgemeci bir akıl türü olduğu için ekolojik duyarlılık açısından sorunlu gözükmektedir. Çünkü böylesi bir akıl türünde anlam, amaç, değer, duygu ve duyarlılık, gelişimsellik, bütünlük hesaba katılmadığı için veya böylesi bir akıl türünde bu olgular olmadığı için gerçekliği veya doğanın evrimsel gelişimini kavramada yetersiz kalmaktadır. Nitekim böylesi bir akıl türünü veya düşünme biçimini aşmaya çalışmak, her halükarda ekolojik duyarlılık açısından veya insan-doğa ilişkisinin gelecekteki selameti açısından önemlidir. Aslında bu çalışmanın da gösterdiği gibi Bookchin, tam da böylesi bir akli aşmaya çalışarak diyalektiği ekolojikleştirme çabasıdadır. Çünkü Bookchin, maddeyi ölü, ruhsuz, anlamsız ve değersiz olarak gören diyalektik materyalizmden ve maddeyi ruha, tine ve mutlak bir yok oluşa sürükleyen metafiziksel diyalektik idealizmden farklı olarak, anlamı ve amacı kendinde taşıyan, gelişimsel bir süreç ola-

rak organik töze (organik maddeye) yer veren, gelişimi ve değeri kendinde taşıyan ve ekolojik bir duyarlılıkla bezenmiş yeni bir doğalcı düşünme biçimi olarak diyalektik doğalcılık adını verdiği bir felsefe ileri sürmesi, bu çabanın en büyük göstergesidir. Bu çaba aynı zamanda bugüne değin ekolojik düşünceye yapılmış önemli bir katkıdır. Çünkü hem ekolojik düşüncenin sağlam temellere kavuşması açısından hem de geleceğimizin selameti açısından felsefi anlamda güçlü bir epistemolojik temel sağladığı ileri sürülebilir. Nitekim diyalektiği, doğalcı ve ekolojik bir hale getirmeye çalışarak doğrudan aklın düşünme biçimine bir tür müdahale etmeye girişmesi ve bu konuda alternatif bir akıl yürütme sunması –veya bu konuda en azından bir çözüm geliştirmiş olması- her anlamıyla değerlidir. Toparlarsak hem diyalektik idealizm hem de diyalektik materyalizmin geleneği ve eleştirisi üzerinden geliştirilen diyalektik doğalcılık, felsefi anlamda, insan-doğa ilişkisinin nasıl olması veya hangi zemin üzerine kurulması gerektiğine dair bize hem güçlü bir epistemolojik dayanak, hem de bu dayanağı işlevsel hale getiren güçlü bir ekolojik akıl yürütme sunmaktadır.

Kaynakça

Adıyaman, M. A. (2020). Ekolojik Krize Yönelik Nesnel ve Bütüncül Bir Etik: Murray Bookchin'in Ekolojik Özgürlük Etiği (Tamamlayıcılık Etiği). *Doğu Batı Düşünce Dergisi Son Dönemeç: Ekolojik Kriz*, 24(95), 221-248.

Bookchin, M. (2019). *İnsanlığı Yeniden Büyülemek: Anti-Hümanizme, Mizantropiye, Mistisizme ve İlkelciliğe Karşı İnsan Ruhunun Savunusu* (G. Demir & D. A. Öztogay, Çev.). İstanbul: Sümer Yayıncılık.

— (1994). *Özgürlüğün Ekolojisi: Hiyerarşinin Ortaya Çıkışı ve Çözülüşü* (A. Türker, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

— (1996). *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi: Diyalektik Doğalcılık Üzerine Denemeler* (R. G. Öğdül, Çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.

— (1996a). *Ekolojik Bir Topluma Doğru* (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

— (2013). *Toplumunu Yeniden Kurmak* (K. Şahin, Çev.). İstanbul: Sümer Yayıncılık.

Cevizci, A. (2005). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Engels, F. (2000). *Anti Dühring / Bay Eugen Dühring'in Bilimi Altüst* Edişi (İ. H. Yarkın, Çev.). İstanbul: İnter Yayınları.

Engels, F. (1979). *Doğanın Diyalektiği* (A. Gelen, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.

Hegel, G. W. F. (2011). *Seçme Parçalar* (H. Demirhan, Çev.). Ankara: Onur Yayınları.

Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC), *2018-2021 Özel Raporları*, Erişim: <http://www.ipcc.ch/>.

Hilav, S. (2019). *Felsefe El Kitabı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Hilav S. (2020). *Diyalektik Düşüncenin Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gadamer, H.G. (2021). *Hegel'in Diyalektiği* (G. Ateşoğlu, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Gökberk, M. (2011). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Karataş, Y. Y. (2006). Murray Bookchin ve Eko-Anarşizm Üzerine Notlar. *Özgürlük Dünyası İki Aylık Sosyalist Teori ve Politika Dergisi*, (170). Erişim: <http://www.ozgurlukdunyasi.org>.

Lefebvre, H. (2021). *Diyalektik Materyalizm* (B. Yıldırım, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Losurdo, D. (2008). Andreas Arndt – Domenico Losurdo İle Söyleşi / Neden Hala Hegel?. *Baykuş Felsefe Yazıları Dergisi*, 1(2).

Marx, K. (2017). *Hayalet: Karl Marx Seçme Yazılar* (G. Ateşoğlu, Çev. & Ed.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Marx, K. (2015). *Kapital Ekonomi Politikin Eleştirisi* (Cilt 1). (M. Selik & N. Satlıgan, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.

Morris, B. (2019). *Ekolojik İnsancılığın Öncülleri: Mumford, Dubos ve Bookchin* (B Esen, Çev.) İstanbul: Sümer Yayıncılık.

Özdemir, A. (2015). *Diyalektik Kavramının Tarihi Değişimi ve Günümüzde Diyalektik Mantık*, (Maltepe Üniversitesi, Felsefe Bölümü, İstanbul) Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Papineau, D. (2020). Naturalism. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Erişim: <https://plato.stanford.edu/entries/naturalism/#Aca>.

Plumwood, V. (2004). *Feminizm ve Doğaya Hükmetmek* (B. Ertür, Çev.). İstanbul: Metis Yayıncılık.